

УДК 392.51:130.2

*Кухаренко Олександр Олександрович,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри телерепортерської майстерності
Харківської державної академії культури
art-red@ukr.net
ORCID 0000-0001-5421-1004*

ЧАСОВІ Й ПРОСТОРОВІ МЕЖІ САКРАЛІЗАЦІЇ В СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ

Мета роботи. Дослідження пов'язане з визначенням ролі й місця хронотопа в українській весільній обрядовості, розглядом меж сакралізації та їхньою залежністю від хронологічних і топографічних показників проведення обряду. **Методологія** дослідження використовує структурно-функціональний метод. Вчення про хронотоп є провідним у структуральній теорії й може успішно застосовуватися для студіювання національної весільної обрядовості. **Наукова новизна** роботи полягає у побудові й дослідженні структури весільного обрядового циклу, який надає широку перспективу для отримання нових наукових результатів. Розповсюдження й згортання ритуальної сакралізації пов'язані зі зміною часових і просторових рамок, що передбачає географічне переміщення обрядових дій і учасників обрядів у чітко визначені дні чи частини доби. Механізм сакралізації запускається у помешканні парубка, але сакральний центр виникає в обійсті дівки, де й здійснюються всі основні дії аж до обряду приїзду молодої. Разом з нею переміщається сакральний центр та відбувається останній етап трансформації головних персонажів на чоловіка й жінку. Так само наприкінці перед виходом з обряду межі сакралізації згортаються до сакрального центру й у подальшому ліквідуються. **Висновки.** Природа сакралізації під час її розповсюдження й згортання полягає в обов'язковій зміні хронотопа. Хронотоп проведення кожного наступного обряду залежить від місцеперебування сакрального центру. Якщо сакральний центр зародився в одному місці, то вичерпатися й самоліквідуватися має вже в іншому.

Ключові слова: родинні обряди; українське весілля; структурно-функціональний метод; сакралізація; хронотоп.

Кухаренко Олександр Олександрович, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры телерепортерского мастерства Харьковской государственной академии культуры

Временные и пространственные границы сакрализации в структурно-функциональных исследованиях украинской свадьбы

Цель работы. Исследование связано с определением роли и места хронотопа в украинской свадебной обрядности, рассмотрением границ сакрализации и их зависимость от хронологических и топографических показателей проведения обряда. **Методология** исследования использует структурно-функциональный метод. Учение о хронотопе является ведущим в структуральной теории и может успешно применяться для изучения национальной свадебной обрядности. **Научная новизна** работы заключается в построении и исследовании структуры свадебного обрядового цикла, который предоставляет широкую перспективу для получения новых научных результатов. Распространение и свертывание ритуальной сакрализации связаны с изменением временных и пространственных рамок, которое предусматривает географическое перемещение обрядовых действий и участников обрядов в четко определенные дни или части суток. Механизм сакрализации запускается в жилище парня, но сакральным центром возникает в подворье девушки, где и осуществляются

все основные действия вплоть до обряда приезда молодой. Вместе с ней перемещается сакральный центр и происходит последний этап трансформации главных персонажей на мужчину и женщину. Так же в конце перед выходом из обряда границы сакрализации свертываются к сакральному центру и в дальнейшем ликвидируются. **Выводы.** Природа сакрализации при ее распространении и свертывании заключается в обязательном изменении хронотопа. Хронотоп проведения каждого следующего обряда зависит от местонахождения сакрального центра. Если сакральный центр зародился в одном месте, то исчерпывается и самоликвидируется он уже в другом.

Ключевые слова: семейные обряды; украинская свадьба; структурно-функциональный метод; сакрализация; хронотоп.

Kukhareno Oleksandr, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of TV Reporter Art of the Kharkiv State Academy of Culture

Time and spatial frames of sacralization in structural and functional studies of the Ukrainian wedding

Purpose of the article. The research is related to the definition of the role and place of the chronotope in the Ukrainian wedding ceremony, consideration of the frames of sacralization and their dependence on the chronological and topographic indexes of the rite conduction. **Methodology** of the research uses structural and functional method. The doctrine on chronotope is leading in the structural theory and can be successfully applied to study national wedding ceremonies. **Scientific novelty** of the paper lies in the construction and study the structure of the wedding ceremonial cycle, which provides a broad perspective for obtaining new scientific results. Propagation and curtailment of ritual sacralization are connected with the change of time and spatial frames, which involves the geographical displacement of ceremonial actions and participants of ceremonies in clearly defined days or parts of the day. In the wedding cycle, from the rite to the rite, deployment of sacralization takes place with the involvement of more and more territories and the increase in the number of participants. Together with her the sacral center moves and the last stage of transformation of the main characters into a man and a woman takes place. Also in the end, before quitting the rite, the frames of sacralization are folded to the sacral center and later they are eliminated. **Conclusion.** The nature of sacralization during its propagation and curtailment lies in the obligatory change of the chronotope. The chronotope of each subsequent rite depends on the location of the sacral center. If the sacral center arose in one place, then it would be exhausted and self-destruct already in another one.

Key words: family rites; Ukrainian wedding; structural and functional method; sacralization; chronotope.

Актуальність теми дослідження. Дослідження обрядовості, зокрема родинного циклу, дає змогу розширити існуючі поняття української культури й поглибити знання про те, чим жили предки, що сповідували й до чого прагнули. Структурно-функціональні дослідження традиційних весільних обрядів надають широку перспективу для отримання нових наукових результатів. Вчення про хронотоп є провідним у структуральній теорії [5, 382] й може застосовуватися для студіювання національної весільної обрядовості.

Аналіз досліджень і публікацій. До української весільної обрядовості у своїх дослідженнях зверталися В. Балушок, О. Боряк, І. Ігнатенко, Г. Кабакова, О. Кісь, С. Лашенко, М. Маєрчик, Н. Пушкарьова. Структурні методи дослідження обрядовості використовували А. Байбурін, К. Леві-Строс, В. Пропп, В. Топоров, Б. Успенський. Ця стаття є своєрідним продовженням публікацій автора, присвячених побудові структури циклу весільних обрядів та її дослідженню [2, 82–87; 3, 36–49; 4, 5–18].

Мета дослідження – визначити роль і місце хронотопа в українській обрядовості, розглянути межі сакралізації та їхню залежність від хронологічних і топографічних показників проведення того чи іншого обряду весільного циклу.

Виклад основного матеріалу. Хронотопом називають поєднання часових і просторових рамок. Стосовно обрядових дій зміна хронотопа передбачає географічне переміщення в залежності від визначених етапів проведення обряду в певні дні чи частини доби – ранку, дня, вечора.

Пролог довесільної дії як складова частина великого обрядового циклу не є сталою в часі щодо обряду сватання. Рада парубка з батьками могла відбуватися як за місяць, так і за кілька днів до засилання сватів; тому пролог є певною точкою перед сватанням без указівки на час його здійснення. Незалежно від вказаної хронологічної різниці саме у прологу відбувається зародження сакральних дій, які набувають повноцінної сили лише після першої зміни статусів головних героїв: коли парубок перетворюється на нареченого, а його обраниця – наречену. Можливим таке стає лише після того, як остання, погоджуючись вийти заміж, подає старостам рушники, а обраниця пов'язує хусткою. Це є кульмінаційним моментом обряду, й обряд відбувається виключно для того, щоб відбувся перехід соціальних статусів. Сватання, як правило, проводили ввечері певного дня, як уже зазначили, без будь-якої часової прив'язки до прологу. Але й обряд сватання не давав чіткої відповіді на те, чи набудуть розвитку подальші дії, як і сам процес сакралізації.

Це стає зрозумілим лише в результаті проведення наступного обряду – заручин, що проводився того ж вечора після сватання або ввечері в найближчі після сватання дні. І саме його кульмінація має визначити необхідну умову для функціонування великого обрядового циклу – подання рушників і хустки. Розгортання обрядових дій стає можливим лише після того, як вказана процедура дотримана й перехід відбувся. Не погоджується дівка на пропозицію, не подає рушників, відмовляється йти заміж за парубка – обряд у такому випадку призупиняється, перехід не відбувається, персонажі повертаються на вихідні позиції: дівка залишається у своєму статусі й далі очікує старостів, із парубком відбувається те саме, й він може свататися до будь-якої іншої обраниці. Це є чи не єдиною підставою для того, щоб розгортання сакральної дії зупинилося й не знайшло свого продовження, оскільки така процедура здатна відбуватися лише в рамках обряду й жодним чином поза його межами.

Перший перехід до нового статусу нареченого й нареченої поділяє довесільний цикл обрядів на два етапи, в результаті чого перший етап містить пролог, сватання й заручини, а другий – оглядини, торочини, бгання короваю й гільце. Що далі відбувається розгортання обрядових дій, то більш визначеними стають хронологічні рамки, але під час виконання довесільного циклу обрядів ще дозволяється певне ігнорування жорстких часових обмежень. Так оглядини, коли члени родини нареченої йдуть до обійстя нареченого, проходять у нетривалому часі після заручин, однак чітко визначеного моменту проведення обряду не існує. Натомість торочини вже мають відбуватися на весільному тижні від понеділка до п'ятниці. Бгання короваю, шишок і верчів –

передостанній обряд довесільного циклу й останній, що має хронологічну похибку, оскільки міг проводитися як у п'ятницю, так і суботу. І лише гільце чи дівич-вечір, єдиний з усього циклу обряд, чітко закріплений за суботнім вечором напередодні дня весілля. Зазначені моменти свідчать не лише про шлях від відносної свободи вибору часу проведення обрядів до жорсткого хронологічного закріплення за певними днями, а й про пришвидшення сакральних обертів від одного обряду до іншого. Це нашо вухе на думку, що ці два напрямки пов'язані між собою: з набранням сакральних обертів дія закріплюється за певними сакралізованими днями й навіть годинами.

Далі маємо змогу прослідкувати, як така гіпотеза підтверджується весільним циклом обрядів, що триває з ранку й до пізньої ночі неділі. Вказаний цикл утворюють п'ять обрядів – вінчання, викуп молодої, розплітання коси, приїзд дружини й комора; як було виявлено в попередньому підрозділі, до цього слід додати пролог весільної дії. Усі ці обрядові дійства відбуваються в неділю протягом одного дня: пролог – зранку, вінчання – між ранком і обідом, викуп молодої – в обідню годину, розплітання коси – після обіду, приїзд до помешкання чоловіка – надвечір, комора – ввечері й уночі.

Досі досліджено лише хронологію обрядового циклу циклів, проте поняття хронотопу, якому присвячений підрозділ, включає ще й просторову, географічну характеристику. Тому необхідно поєднати ці дві складові, щоб побачити, як на початку до сакральної дії залучається все більша й більша частина простору, а в фіналі відбувається звуження географії, й дія локалізується лише в певних точках. Весільний обрядовий цикл, незважаючи на свою яскраво виражену цілісність, не може використовувати континуальний чи безперервний хронотоп, бо обряди його розподілені в часі від кількох днів до кількох тижнів. Тому ритуальна дія всього циклу базується на дискретному хронотопі, а ще точніше на пунктирності сакрального хронотопа розділеного вторгненнями профанного часу й простору.

Весільна дія починається з перемовин парубка з батьками, відбувається в їхньому власному помешканні, що є початковим, відправним хронотопом; а далі поширюється на помешкання дівки, при цьому не лише розширюється часо-простір, а ще до дії втягуються все нові й нові персонажі. Розширення сакрального хронотопа здійснюється від епізоду до епізоду, від обряду до обряду. Коли мати з дочкою (родичка або сваха) йдуть від хати парубка до батьків дівки, на уявній схемі обрядової структури це можна позначити А – В, де А – помешкання парубка, а В – помешкання дівки. Коли переговірникам вдається досягти згоди, відбувається подальше розширення хронотопа одночасно із залученням нових персонажів як з одного, так і з іншого боку: хати сватів (свати) – хати сусідів (сусіди), житла друзів (дружки) – житла друзок (дружки), помешкання коровайниць А (коровайниці парубка) – помешкання коровайниць В (коровайниці дівки). Напередодні обряду весілля розширення відбувається за рахунок скликання гостей; у цьому випадку розширюється хронотоп, залучаються нові й потенційні персонажі, але всі вони суворо регламентовані: одна група представляє команду нареченого, інша – нареченої;

при цьому вони чітко регламентовані й жодним чином не змішуються до закінчення весільного циклу обрядів [1, с. 62–89].

Після того, як дівка дала згоду на шлюб із парубком, помешкання її батьків стає головним місцем подальшої дії – сакральним центром. А оскільки сакральний центр не може залишатися порожнім, там постійно хтось має перебувати; навіть тоді, коли молоді вирушають на вінчання до церкви, у помешканні залишається мати молодої – двійник, який заміщує головну дійову особу обряду. У подальшому хронотоп продовжує розширюватися, нові персонажі й далі втягуються та залучаються до ритуальної дії. Під час торочин і дівич-вечора долучається практично все село, а в день весілля – ще й церква; пунктиром вводяться досить пізні християнські нашарування. Усе це є процесом сакралізації реального світу під час проведення ритуальних дій: профане перетворюється на сакральне, що являє собою ще одну метаморфозу ритуалу. Коли наречені відвідують церкву, там також діють нові персонажі – священник з причтом; під час весільних обрядів до дії включаються й обіграються ворота – сакральна будівля в садібі молодої, й комора в господарстві молодого.

Головна умова розгортання сакралізації полягає в зміні хронотопа: якщо зародження відбувається в пункті А у подальшому сакральний центр переміщується до пункту В (помешкання батьків дівки). Ці об'єкти, як і персонажі, що в них перебувають, є антиномними, протиставленими один іншому, являють собою полярні аспекти розгортання процесу сакралізації.

Хоча хата дівки й під час наступних обрядів залишається центром сакралізації, обряди торочин, бгання короваю й частково гільця демонструють, що помешкання нареченого має всі підстави розраховувати, що на певному етапі обрядової дії сакральний центр переміститься саме сюди. Тому у вказаних обрядах спостерігається таке явище, як дзеркальне повторення обрядів у нареченої, де в цей час перебуває сакральний центр, і нареченого, куди він має згодом переміститися. Ідеться про те, що для торочин наречений запрошує до себе друзів, те ж саме робить наречена – для проведення обряду запрошує до себе друзок; відповідно до запрошень, друзки йдуть до нареченого, а друзки збираються в нареченої. У подальшому дзеркальне відображення дій у двох об'єктах припиняється, оскільки команда нареченого з друзками й музикантами відправляються до нареченої, бо там у цей час перебуває центр сакралізації.

Обряд бгання короваю, верчів і шишок взагалі з початку й до кінця відбувається паралельно в обох антиномних пунктах, однак головні персонажі – наречений і наречена – участі в ньому не беруть. Єдине, що може зробити наречена, – запросити односельчанок бути коровайницями в обряді бгання, хоча частіше така місія випадала батькам чи родичам нареченої; на паралельний обряд вдома в нареченого запрошенням коровайниць опікувалися його батьки чи родичі. Надалі весь обряд бгання короваю відбувається у дзеркальному відображенні у двох місцях як одночасно, так і в різний час дня чи, навіть, у різні дні, оскільки бгання короваю, верчів і шишок може здійснюватися як у п'ятницю, так і суботу напередодні весільного дня [6, с. 214–248]. Слід зазначити, що бгання є непростим обрядом, його мета полягає не лише в здійсненні певних сакральних дій, а й у отриманні результату

у вигляді сакралізованих предметів обрядової випічки. Складність обряду, що об'єднує в собі процес і результат, вказує на наближення до основних обрядових дій, якими в недільний день весілля є епізоди, що мають здійснити перехід головних дійових осіб – нареченого й нареченої – спочатку на молодого й молоду, а потім – чоловіка й жінку.

Наступний обряд – гільце чи дівич-вечір – відбувається в сакральному центрі в обійсті нареченої, але це стосується лише основної дії. До її початку дружки й музики сходяться до помешкання нареченого, туди ж наречена відправляє послів з сорочкою для обранця й лише після цього наречений із дружками й музиками йдуть до пункту В для здійснення обряду.

На незначний проміжок часу дія переноситься до церкви, що свідчить про ще більше розширення хронотопу. Спочатку до церкви на ранкову службу, разом з парафіянами, йдуть наречений і наречена. Ніч перед весіллям наречений з дружком перебував у нареченої, але перед церквою він і дружок мали повернутися додому. У церкві, як культовій споруді, відбувається таїнство шлюбу – одне з семи таїнств православної церкви; але для весільного обряду такий зв'язок є досить пізнім нашаруванням, тому обряд вінчання й перехід персонажів до статусів молодого й молодої відбувається поза сакральним центром, який у цей час міститься, як і раніше, у помешканні батьків молодої. Закономірно, що з ранкової служби наречена повертається додому, після вінчання молоді також повертаються до об'єкту В, де міститься сакральний центр. Молодий ще раз відвідує власне помешкання, і в цьому епізоді ми ще раз стикаємося з дзеркальним відображенням подій у пунктах А і В – в обох місцях гості за накритими столами відзначають весілля. Але з власного помешкання молодий знову має їхати до сакрального центру – В, щоб забрати звідти не лише свою суджену, а й перемістити сакральний центр до власного обійстя – А. Відбувається це переміщення разом з молодою, яка зі шлюбним поїздом і чорною куркою з'являється в помешканні майбутнього чоловіка; з'являється вперше в житті, переходить через палаючу соломку, через обливання водою, пускає курку під піч і з цієї самої миті можна констатувати, що центр сакралізації отримав нове місце знаходження – пункт А.

Обійстя дівки (В) є сакральним центром, починаючи з обряду сватання, протягом десяти обрядів і переміщується до помешкання молодого (А) разом з переїздом молодої з приданим і чорною куркою. З цього часу й до обряду презви центр сакралізації перебуває в хаті й господарстві молодого чоловіка; й лише останній обряд знову переміщує центр у попереднє місце, але сакралізація в цей час уже помітно згортається й дія готує вихід з обряду. На початку обрядового циклу сакральні дії зароджуються в пункті А й переходять до пункту В, де створюється центр сакралізації; в кінці циклу – з сакрального центру А обрядова дія переміщується до пункту В, де й згортається остаточно.

Наукова новизна. Весільні обряди є достатньо вивченими в царині етнологічних студій, але культурологічні дослідження з точки зору структурно-функціонального аналізу мають значні перспективи. Створення структури дає

змогу значно ширше розглянути зв'язки між окремими обрядами циклу, порівняти весілля з іншими родинними й календарними обрядами.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що природа сакралізації під час її розповсюдження й згортання полягає в обов'язковій зміні хронотопа. Якщо ж брати до уваги весь великий обрядовий цикл, то можна зазначити, що в обійсті парубка (А) починається розгортання сакральних дій під час сімейної ради щодо майбутньої дружини й особливо походить представника від парубка до батьків дівки; і це незважаючи на те, що кульмінаційний епізод відбувається у пункті В. Повторення подібних дій можна спостерігати в наступному обряді сватання: парубок запускає механізм сакралізації тим, що до дії залучає односельців, яких просить засватати для нього дівку, вручає їм хліб і палиці; й свати йдуть до помешкання батьків дівки. Кульмінаційний епізод із проведенням традиційного ритуалу сватання відбувається у дівки, але момент розкручування сакральних дій, запускання його механізму здійснюється в помешканні А. З усього зазначеного можна зробити ще два висновки: хронотоп проведення кожного наступного обряду залежить від місцеперебування сакрального центру; із двох місць базування сакрального центру (наприклад – А і В), якщо він зародився в одному (приміром – А), то вичерпатися й самоликвідуватися має вже в іншому (приміром – В).

Література

1. Байбуурин А. К. Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. СПб: Наука, 1993. 238 с.
2. Кухаренко О. О. Дослідження національної обрядовості за допомогою структури весільного циклу. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Рівне : РДГУ, 2016. Вип. 23. С. 82–87.
3. Кухаренко О. О. Критерії поділу структури весільних обрядів. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. Київ, 2016. № 8. С. 36–49.
4. Кухаренко О. О. Побудова структури української весільної обрядовості. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. Київ, 2016. № 7. С. 5–18.
5. Леви-Строс К. Структурная антропология. М.: Глав. ред. восточн. лит-ры, 1985. 536 с.
6. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Т. 4. СПб., 1877. XXX, 715 с.

References

1. Bayburin, A. K. (1993). Ritual in traditional culture: a structural-semantic analysis of Eastern Slavic rites. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
2. Kukharenko, O. O. (2016). Investigation of national ritualism with the help of the structure of the wedding cycle. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*, 23, 82–87 [in Ukrainian].
3. Kukharenko, O. O. (2016). Criteria for the division of the structure of wedding ceremonies. *Paradygma piznannia: gumanitarni pytannia*, 8, 36–49 [in Ukrainian].
4. Kukharenko, O. O. (2016). Construction of the structure of Ukrainian wedding ceremonies. *Paradygma piznannia: gumanitarni pytannia*, 7, 5–18 [in Ukrainian].
5. Levi-Stros, K. (1985). *Structural Anthropology*. (V. Ivanov, Trans). Moscow: Glav. red. vostochn. lit-ry [in Russian].
6. Chubinskii, P. P. (1877). Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the Western Russian region, 4. Sankt-Peterburg [in Russian].